

HISTORICKÁ DEMOGRAFIE

12

EDITOR: JAROSLAV PURŠ

Ústav československých a světových dějin ČSAV
PRAHA 1987

MONUMENTA GERMANIAE
HISTORICA
Bibliothek

X 213-16

(11)

Zdeněk B o h á ě

POSTUP OSÍDLENÍ A DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ ČESKÝCH ZEMÍ DO 15. STOLETÍ

Postup osídlení je limitován řadou faktorů, mezi nimiž má významné místo přírodní prostředí, ovlivňované klimatickými podmínkami, nadmořskou výškou, terénní situací, bonitou půdy a charakterem porostu. Při dalším zakládání sídel měla významnou úlohu i vazba k stávající sídelní soustavě, ke komunikační síti, případně i k jeho budoucí správě, vojenské nebo hospodářské funkci. V každé dějinné epoše bylo určujícím činitelem pro osídlovací činnost vyhlédnutí co nejvýhodnějšího místa k zasedlení. Vztah středověkého člověka k přírodnímu prostředí byl na takové výši, že v kolonizačním postupu byla vždy dáována přednost kultivaci kvalitnější půdy, které však více a více ubývalo. Po vyčerpání vhodných půdních rezerv byly kolonizovány i méně kvalitní pozemky, které v epochách populačního regresu, způsobeného zejména hladomory a válkami, mohly být opuštěny odchodem jejich obyvatel do vylidněných, válečnými taženími postihovaných úrodných rovin.

Vývoj osídlení je tedy velmi složitým dynamickým procesem, který je nutno sledovat v kontextu s politickým, hospodářským a demografickým vývojem raného i vrcholně středověkého státu. Přírůstek obyvatelstva i hospodářské potřeby společnosti vyvolávaly kolonizační aktivitu, při níž se sídelní síť rozšiřova-

la z nejstaršího sídelního území do výše položených míst. Výsledkem velkolepého kolonizačního díla 11. a 12. století bylo засídlení rozlehlých lesních prostor českého a moravského vnitrozemí. Výrazem posílení ekonomiky země, založené na rozvíjejícím se zemědělství a vytvářejícím podmínky pro rozvoj řemesla a trhu, bylo zakládání středisek obchodu a trhu při hradeckých centrech a na křižovatkách cest.

Rozvinutá sídelní struktura, pronikající hluboko do "lesních krajin" země, více a více naznačovala neúčinnost dosud osvědčené knížecí hradské soustavy a nutnost její přeměny. Ze členů knížecí družiny a vrstvy úředníků se postupně vytvářela šlechta, která se stávala nezávislou na knížeti a usurpovala si půdu a další kolonizační podnikání vytvořila velké pozemkové vlastnictví. Od druhé poloviny 12. století i příslušníci církevních institucí posilovali své hospodářské i společenské postavení. Prosperující hospodaření na statečích feudální šlechty i církve mohlo být zajištěno existencí rozvinuté řemeslné výroby, závislé na pevné směnné vazbě se zemědělskými produkty. Předpokladem bylo zabezpečení výroby dostatečného množství železných nástrojů k mýcení lesů a k úpravě zemědělské půdy. Požadavek na zvýšenou úroveň řemeslné výroby pro trh vyvolal na počátku 13. století zakládání ohrazených středověkých měst, které zčásti vyrůstala na starších předlokačních tržních osadách. Existence svobodné vrstvy řemeslníků a obchodníků ve středověkých městech předpokládala přechod k peněžní formě feudální renty při zvýšení úlohy ražené mince. Vyspělá formapeněžní renty se mohla zpočátku uplatňovat v oblastech, které byly kolonizovány za pomoci cizích lokátorů, nebo dokonce osazovány cizími kolonisty. Udělováním emphyteuze /dědičný nájem půdy/ se otvíral větší prostor iniciativě poddaných jako zemědělských výrobců.^{1/}

Raná a vrcholná fáze kolonizace velmi úzce souvisí se změnami ve způsobu zemědělské výroby, jež vedly na starším sídelním území spíše k důslednější orientaci na tradiční obilnárství,

na mladším sídelním území především na chov dobytka. Nové formy hospodaření na půdě vedly k přeměně struktury plužiny i osídlení. Na rozdíl od starší blokové /čtvercové/nebo radiálně se rozbíhající plužiny, vyžadující dvojí na sebe kolmou orbu lehkým pluhem, úzké dlouhé pásy polí vrcholně středověkých plužin předpokládají orbu těžkým pluhem v jednom směru. Zdokonalený způsob orby i zápřehu dobytka umožňoval masový postup z nízkopoložených lesostepních krajin s menším počtem dešťů do výše položených míst, v nichž až do té doby převládal souvislý prales. Pro přibývajícím počet lidí již přestal vyhovovat přílohový systém v zemědělství, který byl postupně nahrazen úhrovým, umožňujícím zajistit za využití větších ploch obdělávané půdy dostatečné množství potravin. Na nejstarším sídelním území byl plným využitím všech půdních rezerv limitován další územní rozvoj vsí a po jejich vyčerpání se ukázal nezbytným postup do vyšších a odlehlých míst. Rozšířenému chovu dobytka v lesní krajině vyhovovalo uspořádání sídel do tvaru návesních vsí, jejichž uzavřená náves chránila dobytek přes noc před divokou zvěří. S normativním typem nevelkých návesních vsí se setkáváme téměř v celých Čechách a na Moravě v místech o nadmořské výšce mezi 300 až 500 m, tedy v oblastech raně kolonizačního postupu. Teprve od 13. století za vrcholné kolonizace zdokonalený těžký pluh umožnil orbu v jednom směru, čímž se ukázala výhodnou úprava polí do úzkých podélných pruhů a vytváření vesnic typu lesních lánových vsí. Zdá se, že teprve 13. století umožnilo rozšíření obilnářské produkce na mladším sídelním území. Sklízňe v horských oblastech se zdaleka nemohly vyrovnat sklízňe úrodných rovin. Tím bychom si snad mohli vysvětlit, proč na mladším sídelním území relativně nižší výnosy byly brzdou zakládání velkoryse koncipovaných královských měst. Jejich funkci suplovala mnohem menší poddanská města a městečka, která zajišťovala okolní venkov základními výrobními nástroji.

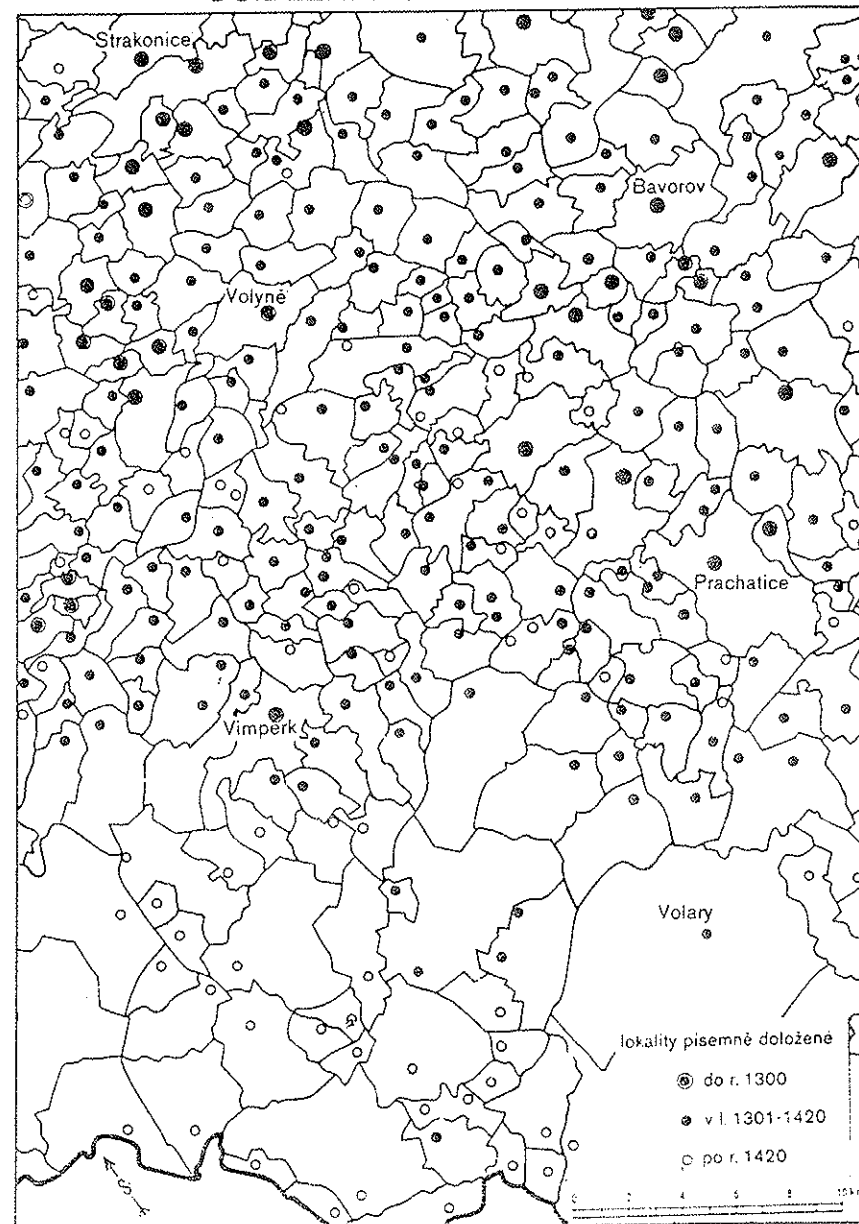
Vzestup českého státu ve druhé polovině 12. a ve 13. století je nepochybně výsledkem dlouhodobého domácího vývoje. Ra-

ná kolonizace zasáhla mocnou silou v 11. a 12. století poslední zbytky neosídlených prostor na nejstarším sídelním území vnitřních Čech a moravských úvalů a hluboko pronikla za jeho hranice do odlehlých výše položených míst. Nepochybně těžko prostupná bariéra pohraničních hor napomáhala klidnému a nerušenému rozvoji přemyslovského státu. Tuto skutečnost nemohla odhalit starší historiografie, která se opírala téměř výlučně o pozdní písemné prameny a spojovala výslednou "vrcholnou" fázi kolonizace s příchodem německých kolonistů /A. Bachmann, J. Lipfert a další/. Teprve od šedesátých let naše poválečná generace díky komplexnímu přístupu při využití vědních disciplín blízkých historiografii mohla prokázat dosah rané kolonizace, ať už jde o kombinaci historie a archeologie /M. Zápotocký, J. Sláma/, s dějinami umění /V. Mencl/, s onomastikou /Vl. Šmilauer/, s výzkumem patrociní /Z. Boháč/ nebo rozbořením typu sídel a jejich plužin /M. Štěpánek, E. Černý a další/.^{2/} Souběžně s tím od šedesátých a sedmdesátých let došlo k dovršení tohoto postupu komplexní kombinací historických pramenů s uvedenými vědními disciplínami. Tím bylo umožněno ukázat na slabiny a nedostatky, kterých se dopouštěla starší historiografie přeceňováním německé kolonizace a zároveň ukázat v pravém světle kolonizační aktivitu 11. a 12. století.^{3/}

Rozšířením pramenné základny se podstatně přispělo k pochopení osídlovacího postupu raně středověkého českého státu. "Tabula rasa" přemyslovských Čech se během několika let zaznamenaním archeologických lokalit, památek románské architektury, starších typů pojmenování sídel a patrociní stala pro nadměrné množství zakreslených informací zdánlivě až nepřehlednou. Ukázalo se tak, že věhlas českého přemyslovského státu ve 12. a 13. století nebyl náhodný, ale spočíval na hospodářsky rozvinutém zázemí.

Hustou sídelní sítí raně středověkých Čech si můžeme ukázat díky náhodně dochovaným písemným pramenům i na několika místech země. Např. v západních Čechách lokality jmenované v donacích

OSÍDLENÍ HORNÍHO POOTAVÍ

krále Vladislava II. z let 1144-1174 na sebe navazují a jejich zmapováním dostáváme obraz geograficky zaokrouhleného územního celku.^{4/} Obdobně i vymezení 23 vesnic rýnáreckého kostela z roku 1203 pokrývající vrcholové partie Českomoravské vrchoviny o nadmořské výšce mezi 650 a 700 m nebo vymezení farního obvodu trutnovského z roku 1262 naznačují téměř ukončený postup osídlení v uvedených oblastech.^{5/} Ostatně Palackého-Kaloušková mapa předhusitských Čech názorně naznačuje hluboké proniknutí středověkého osídlení do podhůří pohraničních hor.^{6/}

Bohatou pramennou základnu představují pro horní Pootaví listiny ze 13. a 14. století, které naznačují rámcové uzavření osídlovacího procesu pronikajícího ve 13. století z Pootaví k horní Vltavě. V kolonizační aktivitě vedle Bavorů ze Strakonice byla zastoupena drobná šlechta, královský dvůr, řád křižovníků s červenou hvězdou a benediktinky od sv. Jiří na Pražském hradě. Na velkou državu královny Elišky, v níž byla v roce 1315 udělena emfiteuze 27 vesnicím, navazoval prastarý majetek vyšehradské kapituly na Prachaticku a královské zboží spravované z Vimperka /od 14. století též k hradu Husi/. Osady na severním svahu šumavských podhůří, většinou ještě z etapy rané kolonizace, mají malou návěs a nevelký počet usedlostí. Ve vrcholových partiích rozvodí Otavy a horní Vltavy souvislá sídelní síť byla vystřídána Boubínským pralesem a lesním komplexem šumavské Kvildy, za níž se během 13. a 14. století vytvořila kostra sídelní aglomerace na horní Vltavě, dotvořená pozdní kolonizací 17. a 18. století.^{7/}

S přihlédnutím k typům sídel a jejich plužin i k poznatkům získaným studiem historických pramenů a dalších mezních disciplín lze charakterizovat postup osídlení v Čechách asi takto: vnitřní Čechy, zahrnující prazemědělské území Čech s menším podílem lesů v Polabí, dolním Povltaví a dolním Poohří spolu s dalšími enklávami na Bílinsku, Plzeňsku, Netolicku, Bechyňsku a Benešovsku, představující asi jednu třetinu země, byly osídleny již do poloviny 11. století. Během druhé poloviny 11. a ve

12. století byla podstatně dosídlena další necelá třetina země, zejména jižní polovina české kotliny, která si i nadále uchovávala charakter lesní oblasti. Zbylá třetina byla dosídlena až za vrcholného a pozdního feudalismu. Za vrcholného feudalismu ve 13. a 14. století zhruba stejným dílem byla ještě zastoupena drobná vnitřní kolonizace, která doznívala z předešlého období a dotvořila osídlení jižní poloviny Čech, především Středočeské pahorkatiny a Českomoravské vrchoviny. Naproti tomu, zejména ve 13. století dovršila dlouhodobý osídlovací proces vrcholná kolonizace, která pronikla hluboko do podhorských oblastí Čech jen zčásti zasažených ranou kolonizací. Vrcholná kolonizační vlna, spojená se zakládáním velkoryse koncipovaných vesnických organismů typu lesních lánových vsí, se uskutečňovala především v severočeském pohraničí. Ve druhé polovině 14. století vhodné plochy ke kolonizaci byly téměř vyčerpány, nastává všeobecná stagnace, provázená na přelomu 14. a 15. století sociálním napětím a vnitřními nepokoji.

Pozdně osídlovací aktivita zejména 18. století vystřídala proces pustnutí, který se uplatňoval převážně v 15. a 16. století v souvislosti s vnitřními zápasy a vrchnostenským podnikáním. V celém kolonizačním procesu se setkáváme se snahou o přeměnu vhodných lesních půd v zemědělskou při uchování vyváženého zastoupení zemědělské půdy v poměru k porostlinám a lesům. Přirozeně vrcholové partie pohraničních hor zůstaly kolonizací téměř nedotčeny až do nejnovější doby.

V návaznosti na předešlou charakteristiku osídlovacího postupu naznačením hlavních směrů sídelně historického vývoje se pokusíme o rámcový odhad demografických poměrů. Předem nutno upozornit na hypotetičnost našeho postupu a že na výsledná čísla je třeba pohlížet jako na přibližná. Dosavadní pokusy byly většinou založeny na nepřilíživě podložených odhadech. F. Palacký naproti tomu sice zveřejnil dobové statistické údaje o počtu sídel 15. a 16. století, ale o stanovení počtu obyvatelstva ve středověkých Čechách se nepokoušel. Bude na místě úvodem zachy-

tit v následující tabulce Palackého zjištění, doplněná též Fr. Čádou.

Tab. 1. Sídlní poměry v Čechách v 15. a 16. století podle dobových pramenů

Rok	Hrady	Kapituly	Kláštery	Fary	Města a městečka	Vesnice
1410	-	-	64 ^{1/}	-	-	33 323
cca 1475	a/ -	-	-	2060	-	30 367 ^{2/}
	b/ -	-	-	1931	-	30 606
1529	300	-	-	-	782	38 772 ^{3/}
1538	130	-	-	-	732	34 477 ^{3/}
1541	276 ^{5/}	20	173	2033	410 ^{4/}	30 363
1582	301	-	-	-	742	36 364 ^{6/}

1/ Nejsoú uvedeny žebřavé řády. 2/ Míní se počet vesnic a městeček. 3/ Vsi a samoty. 4/ Z toho 41 královských a 62 poddanských měst, 308 městeček. 5/ Hrady a tvrže. 6/ Vsi a dvory.

Pramen: 1410, 1475, 1529, 1541 a 1582 Fr. Palacký, Radhost II, s. 120 násl. 1538 F. Čáda, ČSPS 61, 1953, s. 132

V posledním údaji z roku 1582 je uveden celkový počet 3 361 100 obyvatel Čech. Přes některé, někdy i podstatné rozdíly, spatřujeme v datech do určité míry shodu. Počet vsí však se zdá příliš vysoký, ale pravděpodobně byl ovlivněn i tím, že kromě vesnic do této položky byly též započteny i vrchnostenské dvory, které spolu s dominikální půdou tvořily samostatné celky zcela oddělené v hospodářském podnikání od poddanského rustikálu. Tomu by měl nasvědčovat i F. Palackým zveřejněný údaj z roku 1462, podle něhož prý za krále Václava IV. bylo v Čechách 30 404 pastýřů, kteří vyháněli stáda na úhory.^{8/} V pramenu je uvedeno, že v případě většího počtu ovčáků ve vsi je započítáván jen jeden. Na panské půdě však byly samostatné ovčiny a pastýři stád dbali o to, aby panská stáda nepřecházela z vrch-

nostenských pozemků na selskou půdu a naopak. Je tedy pravděpodobné, že úhrnný počet vesnic v Čechách, přesahující 30 000 položek, zahrnuje vedle vesnic i samostatná vrchnostenská hospodářství panského velkostatku. Rovněž části vsí, náležejících do různých panství, mohly být započítávány jako samostatné vesnické jednotky. Je ale skutečností, že počet vesnic v předhusitských Čechách se pohyboval kolem 15 000. Bohužel ani pro starší dobu se nemůžeme spolehlivě opřít o údaj vyšehradské listiny k roku 1178, podle něhož K. Krofta výpočtem výnosu daně míru došel k problematickému odhadu, že v Čechách v uvedeném roce bylo asi 20 000 rádel svobodných rolníků.^{9/}

Lidnatost země úzce souvisela s přírodním prostředím a s rozlohou osídleného území. Historické vědě se zatím nepodařilo uspokojivě kartograficky zachytit postup osídlení našich zemí v raném a vrcholném středověku. Navíc do nedávna se nevědělo mnoho o velikosti raně středověkých sídel a existovaly rozdílné názory o průměrném počtu lidí, žijících v raně středověkém obydlí. Proto se setkáváme s propastnými rozdíly v dosavadních odhadech. Například J. V. Šimák předpokládal, že již v 10. století žilo v Čechách půl miliónu lidí, zatímco V. Vaněček odhadoval pro toto období pouhých 110 000 osob. W. Friedrich předpokládal, že ve 12. století byla zasídlena polovina Čech, kdežto J. Lippert zahrnoval do osídleného území v Čechách jen něco přes 10 000 km². W. Friedrich uvažoval, že ve 12. století v Čechách žilo na půl miliónu obyvatel (tento údaj převzal i V. Chaloupecký), kdežto J. Peisker se spokojil s pouhou polovinou této sumy.^{10/} V. Davídek naopak odhadl, že již na přelomu prvního a druhého tisíciletí bylo v Čechách 450 000 obyvatel, na Moravě asi 200 000 lidí. Pro přelom 12. a 13. století odhadl v Čechách na 10 000 osad či dvorců o průměrném počtu 75 lidí, čímž předpokládal v Čechách asi 750 000 venkovského lidu, na Moravě 375 000. J. Zemlička při stanovení počtu obyvatelstva na starším sídelním území Litoměřicka na konci 11. století vycházel z přibližného určení objemu roční obilné produkce určené ke spo-

třebě a došel k závěru, že počet usedlostí v tamních vesnicích se pohyboval mezi 6 až 9 při průměrném počtu 45 osob v osadě při hustotě osídlení 13 - 14 osob na 1 km².^{11/} P. Choc po drobném rozboru situace v Čechách došel k závěru, že v polovině 13. století tam žilo mezi 675 000 - 833 000 lidí.^{12/} Ani pro 14. stol. není jednoty. Na rozdíl od J. Matiegky, který stanovil počet obyvatel předhusitských Čech na 900 000 lidí, B. Horák a B. Hřibová odhadli pro polovinu 14. století počet osob na 1 200 000, statistik A. Boháč dokonce na 2 000 000 nemluvě o odhadu v práci Těmínových uvádějících v grafu 3 000 000 obyvatel.^{13/} Vl. Srb v roce 1967 odhadl počet obyvatelstva Čech a Moravy na konci 12. století na 1 100 000 lidí a pro počátek 15. století 2 300 000 lidí. Nejnověji Z. Pavlík - J. Rychtaříková a A. Šubrťová se domnívají, že kolem roku 1200 bylo v českých zemích 900 000 - 1 000 000 lidí, z toho v Čechách 600 000 lidí. Tito autoři se domnívají, že v českých zemích bylo k roku 1420 na 3 000 000 lidí.^{14/} Vzhledem ke značnému rozpětí uvedených odhadů je pravděpodobné, že pouze některé se blíží skutečnosti.

Závažným nedostatkem bylo, že se autoři aspoň pro druhou polovinu 14. a pro počátek 15. století nepokusili o výpočet domů ve vesnicích doložených předhusitskými urbáři, berními rejstříky a dalšími písemnými prameny. Rovněž pro starší období nebyl doceněn význam nejstarších donačních listin. Rozkolísanost údajů o počtu lidí v raném a vrcholném středověku u nás má svůj kořen v nedostatečné znalosti nejen velikosti vesnic, ale i rozlohy osídleného území a především úlohy vnitřní kolonizace 11. a 12. století. V této souvislosti je nutno zdůraznit, že to bylo zejména 12. století, ve kterém u nás vrcholil nápor domácího kolonizačního postupu z vnitrozemí do lesních oblastí a pouze poměrní hvozdy vzhledem ke strategické funkci zůstaly téměř nedotčeny.

Poměrně nízké odhady počtu obyvatelstva našich zemí byly způsobeny tím, že pro starší období nemáme dostatek písemných pramenů k doložení jednotlivých lokalit země. Teprve stoupají-

cí zájem o listinné potvrzení majetkového vlastnictví ve 13. století /nemluvě již o 14. století/ radikálně pozvedl křivku písemně doložených lokalit. Z tohoto hlediska historik může používat i listinných falz, vyhotovených v kláštorech, jako důkazů starého vlastnictví sídel, které církevní instituce dosud měly bez písemného potvrzení. P. Choc v záslužné studii o osídlení Čech před účastí cizích kolonistů zaznamenal tabulku o počtu sídel, doložených prameny do poloviny 13. století /údaje jsou převzaty od V. Šmilauera /do roku 1150/, V. Friedricha /do roku 1200/ a E. Schwarze /do roku 1230/. Jde vesměs o zachycení církevního majetku, teprve od 13. století se množí zmínky i o statcích světských feudálů.^{15/}

Pořízení písemného dokladu k období	Počet lokalit
do r. 1000	99 - 104
1001 - 1150	186
1151 - 1200	696
1201 - 1230	1413
1231 - 1250	1697

Pro polovinu 13. století P. Choc odhaduje v Čechách na 1 500 až 2 000 lokalit v držbě církevních institucí, z čehož vyvozuje, že k uvedenému období by bylo možné předpokládat dalších 3 000 - 4 000 sídel v majetku panovníka a světských feudálů. Sám však byl přesvědčen, že počet existujících sídel v Čechách musel být vyšší a došel k číslu kolem 7 000 lokalit /bez Chebska a Kladska/. P. Choc zpracoval uvedenou studii ještě v době, kdy historický výzkum stále ještě spočíval v heuristice písemných pramenů a blízké vědní disciplíny jen nesměle nabí- zely svůj přínos k historickému poznání. Zejména druhá polovina šedesátých let a sedmdesátá léta otevřely nové obzory a ukázaly, že Chocův i tak smělý odhad je podhodnocen. Kdybychom z něho vyšli, nemohli bychom dospět přirozeným přírůstkem obyvatelstva k poměrně vysokému počtu lidu předhusitských Čech.

Markantní rozdíl bychom museli vysvětlit jedině mohutnou kolonizační vlnou, pronikající do Čech ze západní Evropy během 13. a první poloviny 14. století. Dnes však víme, že ve 13. a 14. století cizí kolonisté se podíleli u nás jen na zakládání středověkých měst a několika stovek vesnic typu lesních lánových vsí.^{16/} Nedostatek místa k zakládání nových sídel nedovolil kolonizační vlně ze zahraničí zmohtnout a převrstvit domácí zasídlení a vytvořit tak předpoklad, aby Čechy stihl osud Polabských a Pobaltských Slovanů.

Ze zjištěné sítě předhusitského osídlení pro některé oblasti Čech můžeme vyvodit, že předhusitské Čechy měly kolem 17 tis. sídelních jednotek, z nichž bylo asi 40 královských měst, 130 poddanských měst a asi 350 městeček /z nichž bylo několik desítek naprosto bezvýznamných/ a dalších asi 1 650 lokalit představovaly osamocené hrady, tvrze, kostely a kláštery. Odečeteme-li z celkové plochy Čech o rozloze 52 000 km² souvislé pásmo horských pohraničních lesů o rozloze asi 4 000 km² a dále plochu 3 000 km² větších vnitrozemských lesních komplexů, dospějeme k poznatku, že během raného a vrcholného feudalismu se rozšířilo osídlení z nejstaršího sídelního území vnitřních Čech o přibližně ploše asi 17 000 km² do ostatních oblastí země a dosáhlo na prahu husitské revoluce plochy kolem 45 000 km².

Nejstarší sídelní území ve vnitřních Čechách tvořila stepní a polostepní oblast, která vyplňovala Polabí, dolní Povltaví, dolní Pooohří a povodí Bílíny o rozloze kolem 12 000 km², k níž musíme připočítat další enklávy o rozloze kolem 5 000 km² na Bechyňsku, Chýnovsku, Netolicku a Prácheňsku, Plzeňsku, Loketsku, v dolním Posázaví a v několika dalších místech. Již před druhou polovinou 11. století docházelo k zakládání nových sídelních jednotek za hranicemi staršího sídelního území. V další etapě druhé poloviny 11. a ve 12. století mocný sídelní proud zaútočil nejen do vnitrozemských hvozdů, ale i ve směru k pohraničním horám a z české i moravské strany do Českomoravské vrchoviny. Již tehdy došlo v důsledku usilovné kolonizace na ploše kolem

12 000 km² ke vzájemnému propojení nejstaršího sídelního území s jihočeskými enklávami. Tím se rozšířila sídelní oikumena v Čechách téměř dvojnásobně a osídlení dosáhlo nadmořské výšky 500 až 600 m.^{17/}

Ve vrcholně kolonizačním období 13. a 14. století, poznamenaném zakládáním středověkých měst, doznívala domácí kolonizace ve výše položených místech o rozloze asi 7 000 km² a projevila se jednak zakládáním nových vsí nevelkých rozměrů /např. Lhoty/, jednak rozšiřováním zemědělské půdy existujících vesnic na úkor přilehlých lesů často ve spojitosti se zaváděním emphyteutického práva a vnitřní přestavbou vesnic. Současně na ploše o rozloze asi 4 000 km² se uplatňovala zejména ve výše položených místech severní poloviny Čech vrcholná kolonizace i za účasti cizích kolonistů. Zatím co dílem domácí kolonizace bylo budování lesních návěsných vsí, produktem vrcholné kolonizační vlny bylo budování lánových vsí především v podhůří pohraničních hor. Dodejme ještě, že po částečném ústupu osídlení v 15. až 17. století se během 18. století obnovila kolonizační aktivita, která navíc využila i vysoko položené pohraniční oblasti, v nichž se usadili lidé, kteří našli obživu v pastevectví, zpracování dřeva nebo v jiné zemědělské výrobě.

Při rekonstrukci vývoje demografických poměrů rané a vrcholně středověkých Čech se odvoláváme na závěry studie o vesnici v sídelní struktuře předhusitských Čech.^{18/} Rozborem strahovských písemností z let 1143 - 1148 bylo zjištěno, že tehdy na starším sídelním území při radonickém statku v Pooohří žilo v 5 vesnicích kolem 310 lidí, což svědčí o poměrně hustém zasídlení, se kterým se setkáváme v témže období i na Slánsku. Srovnáním těchto údajů ze strahovským urbářem z roku 1410 lze vypočítat, že počet obyvatelstva v uvedených oblastech stoupl zhruba na trojnásobek. Dále byl učiněn pokus na vzorku kolem 500 lokalit o výpočet průměrné velikosti předhusitské vesnice v Čechách, a to jak na nejstarším sídelním území vnitřních Čech a v oblastech rané kolonizace kolem menších sídelních jader

/např. Bechyňsko, Netolicko/, která se v průměru pohybovala kolem 19 usedlostí ve vsi, tak i v dalších oblastech rané kolonizace /průměrně 12 usedlostí ve vsi/ a vrcholné kolonizace /průměrně 29 usedlostí/.

Z těchto údajů kombinovaných s rozlohou osídlené plochy lze dojít k určitým závěrům. Při stanovení průměrného počtu členů poddanské rodiny v raném středověku vyjdeme z předpokladu 6 osob, pro vrcholný středověk 6 - 7 osob.^{19/} Víme totiž, že spolu s hospodářem a jeho manželkou bydleli ve společném domě někteří z rodičů, svobodní sourozenci, děti a případně i služebnictvo. V důsledku špatné výživy a častých chorob se setkáváme s neúplnými rodinami a z tohoto důvodu je nutno optimální počet snížit na uvedená čísla. Při výpočtu pro raný středověk bylo možno vyjít z torzovitých údajů listin, pro vrcholný středověk z bohatých pramenů účetního charakteru, které bylo nutno vzájemně kombinovat spolu s poznatky o sídelním vývoji Čech a vzájemně konfrontovat k létům 1050, 1200 a 1400.

Počet venkovského obyvatelstva raně a vrcholně středověkých Čech musíme nyní zvýšit o ty, kteří náleželi k vládnoucí skupině nebo byli v její službě, a dále o vrstvu nesvobodných řemeslníků. Podle mého mínění v polovině 11. století bylo v přímé službě knížete a církve /knížecí družina, bojovníci na hradech, řemeslníci a obchodníci v podhradí kastelání, lidé pověřeni správou na knížecích dvorcích, strážní službou, na celnicích, přívozech a brodech, duchovní při kapitulách, klášterech a kostelích/ asi 18 000 osob. Dohromady s venkovským lidem to činí kolem 450 000 lidí.

Kolonizace podstatně změnila hospodářský ráz vnitrozemských i okrajových oblastí Čech. Rozvoj výrobních sil v zemědělství vytvořil podmínky k rozkvětu tržních osad ještě hluboko ve 12. století. Tehdy se rozkládala stará knížecí soustava, opírající se o viliky a založená na dvorcovém systému, vázaném s řemeslnou výrobou nesvobodné čeledi. Ve vnitrozemí v podhradí kastelání se rozrůstal počet tržních osad /Praha, Žatec, Litoměřiči-

Tab. 2 Rekonstrukce struktury venkovského osídlení a demografického vývoje středověkých Čech (bez spevněných sídel a sídel městského typu)

Ú z e m í	Osídlené území v km ²	Přibližný počet lokalit	Průměrný počet obydlí na lokalitu	Počet obydlí v tis.	Počet osob na obydlí	Počet osob v tis.
I. Polovina 11. století						
1. Starší sídelní území (lesostep)	12 000	4 000	11	44	6	264
a) Vnitřní Čechy	5 000	2 000	9	18	6	108
b) Sídelní enklávy						
2. Mladší sídelní území (lesní oblasti)	3 000	1 000	5	8	6	48
a) Sídelní enklávy	2 000	1 000	2	2	6	12
b) Samoty						
Celkem	22 000	8 000	8,4	72	6	432
II. Přelom 12. a 13. století						
1. Starší sídelní území (lesostep)	17 000	6 500	15	97,5	6	585
2. Mladší sídelní území (oblasti raně lesní kolonizace)	12 000	4 500	8	36	6	216
Celkem	29 000	11 000	12,1	133,5	6	801
III. Přelom 14. a 15. století						
1. Starší sídelní území (lesostep)	17 000	7 000	19	133	6	798
2. Mladší sídelní území (lesní oblasti)	12 000	4 500	15	67,5	7	931
a) Oblasti raně lesní kolonizace	7 000	3 000	12	36	6	405
b) Oblasti pokračující vnitřní kolonizace	4 000	500	29	14,5	6	472,5
c) Oblasti vrcholně středověké kolonizace	40 000	15 000	16,7	251	7	216
Celkem						252
						87
						101,5
						1 506
						1 757

ce apod./). V důsledku velkých přeměn politických a hospodářských knížecí družina ztrácela svůj význam. Její příslušníci se stali zčásti základnou drobné šlechty. Velký knížecí majetek postupně přecházel do dědičné držby správců hradů, z nichž se vytvářel šlechtický stav. V převážné části vnitřních Čech osídlovací postup již narážel na nepřekonatelné hranice definitivně osídleného území a tuto bariéru bylo možno překonat masovým postupem do přilehlých lesních oblastí. Na feudálním principu pozemkové odvislosti poddaných feudální pozemkoví vlastníci usilovali o zřízení řemeslně specializovaných výrobních středisek při feudálních sídlech a vytvořili tak předpoklad pro vznik poddanských městeček. Na mnohých místech se stal neoddělitelnou součástí feudálního sídla vlastnický tribunový kostel, který postupem doby nabyl funkce farního kostela. Na mladším sídelním území se setkáváme s normativními typy lesních návesních vsí, v nichž teprve později rostlinná produkce předžila chov dobytka. Dynamický rozvoj v hospodářských a společenských vztazích předznamenal nástup vrcholně feudálního období. Nedopouštíme se asi velkého omylu, když odhadnutý počet poddanského obyvatelstva na přelomu 12. a 13. století v Čechách 801 tis. rozmnožíme o dalších asi 34 000 nezemědělského a nezávislého obyvatelstva. Úhrnem tedy v uvedeném období na prahu vrcholného středověku bylo v Čechách kolem 835 000 obyvatel.

Hluboké přeměny ve 13. století umožňovaly další výrazný hospodářský pokrok v zemědělství i v řemesle a s ním spojený přechod od naturálního hospodaření k peněžnímu. Nové formy výrobního i správního systému byly předpokladem ke vzniku klasičtých středověkých měst, početného množství pevných hradů i tvrzí a v neposlední řadě i husté sítě venkovských městeček. Rozvoj poddanských měst a městeček těsně souvisel s rozvojem feudálního velkostatku ve 13. století. Nižší produktivita zemědělské výroby na mladším sídelním území patrně dostačovala síť poddanských měst a městeček. Naproti tomu královská města byla zakládána ve 13. a 14. století z iniciativy panovníka převážně na

nejstarším sídelním území vnitřních Čech. Tak zajišťovala obchodní styk s cizinou a měla působnost do širokého okolí. Zakládání královských měst v neúrodnějších oblastech země souvisí s většími možnostmi vzájemné směny řemeslnických a zemědělských výrobků. Zemědělské zázemí v žitných oblastech státu vyžadovalo mnohem více pracovních nástrojů a dalších řemeslnických výrobků než méně produktivní venkov "v horách", zaměřený spíše na živočišnou výrobu. Obyvatelstvo početně zasídlených měst mohlo být dostatečně zásobováno obilím ze širokého zázemí "kraje". Nesporně tady hrály významnou úlohu i jiné faktory, jako např. panovníkova snaha o zajištění královské moci na citlivých místech vnitrozemí.

Početnou složku obyvatelstva Čech za vrcholného feudalismu tvořilo měšťanstvo. Vůdčí postavení v zemi měla přirozeně Praha. V. V. Tomek napočítal pro dobu Karlova na území Starého a Nového Města pražského, Malé Strany, Hradčan a Vyšehradu asi 4000 domů. V ostatních asi 35 královských městech při průměrném počtu 350 měšťanských domů můžeme odhadnout kolem 12 250 domů.^{20/} Při průměrném počtu 7-8 osob žijících v domech královských měst dojdeme k závěru, že v Praze a v ostatních českých královských městech mohlo žít v předhusitské době mezi 113 750 až 130 000 lidí. Ve 120 poddanských městech v Čechách o průměrném počtu 180 domů lze počítat asi 21 600 domů.^{21/} Vedle poddanských měst na mladším sídelním území měla významnou úlohu i nevelká poddanská městečka. V předhusitských Čechách jich bylo kolem 300 při průměrném počtu 80 domů. V městečkách tohoto typu mohlo být asi 24 000 domů, celkově v poddanských městech a městečkách bylo úhrnem asi 45 600 domů. Při průměrném počtu 5-6 osob lze dojít k závěru, že tam žilo kolem 228 000 až 273 600 lidí. Celkově tedy ve všech českých městech a městečkách předhusitské doby žilo mezi 341 750 až 403 600 lidí.

Ke zjištěnému počtu venkovského a městského obyvatelstva předhusitských Čech musíme ještě připočítat příslušníky feudality a duchovenstva. Počet předhusitských far v Čechách, nepo-

čítaje filiální kostely, přesahoval sumu 2000. Z vizitačního protokolu pražského arcijáhenství a z dalších příměrností církevní proveniencí je známo, že i na venkovských farnostech v předhusitské době působili vikáři /kaplani/ a oltářníci. Můžeme tedy předpokládat, že v předhusitských Čechách bylo kolem 6000 příslušníků farního kléru a další klerici v počtu kolem 2000 osob byli členy kapitul, příslušníky rytířských a žebavých řádů, mnichy a osobami pověřenými správou špitálů, škol apod. Základní složku feudální vládnoucí třídy tvořili světské feudálové /páni, rytíři/, jejichž počet s příslušníky rodin a početnou vrstvou zemanů a svobodníků se mohl pohybovat kolem 42 000 osob.

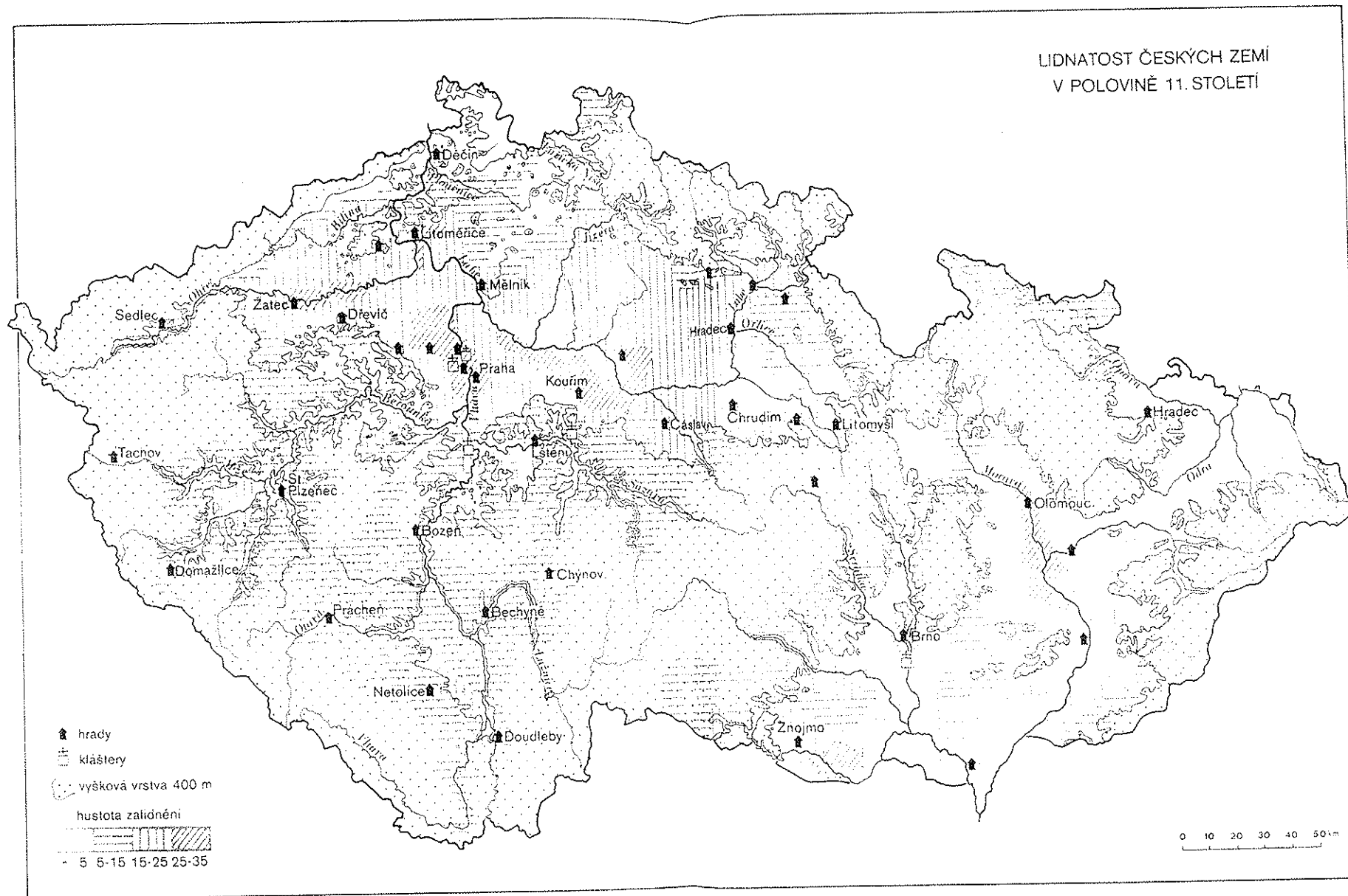
Připočtením asi 341 750 - 403 600 měšťanstva, 8 000 duchovenstva a 42 000 světských feudálů k celkovému počtu venkovského obyvatelstva uvedeného v předešlých tabulkách dostaneme přibližný počet obyvatelstva předhusitských Čech, který se pohyboval mezi 1 897 750 až 2 210 600 lidí.

Závěrem bychom mohli shrnout, že pro polovinu 11. století se pohybovala lidnatost v osídlených krajích Čech kolem 20,4 osob na km², kdežto na území celých Čech kolem 8,7, na přelomu 12. a 13. století dosáhla lidnatost na osídleném území Čech 28,8 osob na km², v celých Čechách 16,1 osob. Na přelomu 14. a 15. století na osídleném území Čech se pohybovala lidnatost mezi 47,4 a 55,3 osob na km², kdežto průměrná lidnatost v celých Čechách se pravděpodobně pohybovala mezi 36,5 a 42,3 osob na km².

Získané číselné údaje můžeme aplikovat pro Moravu, která sdílela od 11. století společné osudy s Čechami. Ve středověku bylo součástí Moravy i Opavsko. Z praktických důvodů počet obyvatelstva přepočítávám na území Moravy v dnešních hranicích, k níž jsou začleněna i poměrně malá území slezského Těšínska a Javornicka.

Jak známo, nejstarší sídelní území na Moravě, zaujímavější oblast dolnomoravského, dyjskosvrateckého a zčásti i hornomoravského úvalu a krajiny za Moravskou branou při soutoku Opavy a Odrou, bylo ve srovnání s Čechami v poměru k celému území Mo-

LIDNATOST ČESKÝCH ZEMÍ
V POLOVINĚ 11. STOLETÍ

ravy poněkud rozlehlejší. V raném středověku vedle údělného Olomoucka sehrála významnou úlohu i údělná knížectví v Brně a ve Žnojmě. Zdá se, že raně kolonizační činnost na Moravě byla poněkud slabší, zato však se zde šířeji uplatňovala vrcholná kolonizace /úspěšná kolonizace olomouckého biskupa Bruna/, i když se musela zastavit před rozlehlým masivem Hrubého a Nízkého Jeseníku. V poměru k Čechám má Morava větší plochu nížinných rovin a horských masivů, kdežto rozsah vrchovin je menší.

Z rozlehlých sídelních jader Pomoraví, Podyjí a v dolním povodí Svatky se šířil již v raném středověku sídelní proud do přilehlých výše položených míst o nadmořské výšce do 500-600 m. Tato krajina /Českomoravská vrchovina, Chřiby a Oderské vrchy/ byla postupně zasídlována a ve vrcholně kolonizačním období na některých místech slovanský substrát byl ve 13. století převrštěn novou kolonizační vlnou, jejíž dílem jsou vesnice typu lesních návesních vsí v oblasti Moravsko-slezských Beskyd, ve Hrubém a Nízkém Jeseníku, na Svitavsku a na Dražanské vrchovině. V polovině 13. století se hornické podnikání přeneslo z české strany Českomoravské vrchoviny na Jihlavsko. Síť královských a poddanských měst i klášterů ve 13. století nebyla tak hustá jako v Čechách. Ve srovnání s Čechami byla na Moravě zastoupena větší sídla s rozlehlými katastry. V poměru k Čechám byl počet venkovských sídel nepoměrně menší, zato sídla byla rozlehlejší. Proto se obě země od sebe lidnatostí příliš nerozlišovaly. Morava byla ve středověku více otevřena nepřátelským vpádům, což se nepříznivě projevilo zejména ve 12. a 13. století, v raném středověku navíc trpěla nesváry údělných knížat. Obraz zalidnění českých zemí v raném a vrcholném středověku se jeví asi takto:

Tab.3 Počet obyvatel a lidnatost Českých zemí
v raném a vrcholném středověku

Období	P o č e t o b y v a t e l			Počet obyvatel v Českých zemích na km ²
	Čechy	Morava	celkem	
ca 1050	450 000	230 000	680 000	8,7
ca 1200	883 000	400 000	1283 000	15,8
ca 1400 a	1897 750	902 250	2800 000	35,9
b	2210 600	1059 400	3270 000	41,9

a/ minimální

b/ maximální

Zjištěné údaje můžeme porovnat s výpočty obyvatelstva evropských zemí, ke kterým došli zahraniční badatelé. Lidnatost německé oblasti Římské říše ve středověku se zabýval R. Köttschke, který došel k závěru, že ve 12. století se tam lidnatost pohybovala kolem 10 lidí na 1 km², kdežto ve 14. století kolem 20 osob na 1 km².^{22/} Tento odhad na první pohled se zdá nízký. Ve srovnání s našimi zeměmi nižší zalidněnost Německa je ale ovlivněna existencí rozlehlého alpského masivu a řídce osídlenou písčitou oblastí severního Německa. Pro středověké Uhry se pokusil o výpočet lidnatosti G. Györfy, který pro 12. století počítá s rozsahem osídleného území o ploše 200 000 km² /z celkové plochy o rozloze 330 000 km²/ s průměrným počtem deseti lidí na 1 km² /6 osob na 1 km² celkové plochy státu/. Zdánlivý populační vývoj Uher byl přerušen na přelomu třicátých a čtyřicátých let 13. století vpádem Tatarů, jemuž padlo za oběť více než 60% území Velké uherské nížiny a asi 20% území v Zadunají /jihozápadní Slovensko/.^{23/} Uhry se tehdy rozvíjely s určitým opožděním za našimi zeměmi a jejich rozkvět byl na dlouhá léta zmrazen vpádem Tatarů, Györfy je přesvědčen, že v letech 1330-1340 byla země úspěšnou kolonizací již zcela obnovena, kdy počet obyvatel opět dosáhl počtu 2 milionů obyvatel. Polský

historik E. Vielrose odhadoval pro čtyřicátá léta 14. století i 236 000 lidí na území Polska, tj. 8,1 osob na 1 km². Zalidněnost země byla nerovnoměrná - ve Velkopolsku se pohybovala kolem 6,1 na 1 km² /360 000 obyvatel/, v Mazovsku kolem 9,1 /298 000 lidí/ a v Malopolsku 10,7 na 1 km² /621 000 lidí/.^{24/} Na polsko-německém území Slezska, které tehdy náleželo k české koruně bylo zalidnění mnohem větší. Podle německého historika K. Lamprechta bylo již v roce 1260 zejména v Dolním Slezsku na 1 500 kolonizačních vesnic s 150 000 - 180 000 německých kolonistů. Tento počet je asi přehnaný, ale svědčí o tom, že Slezsko bylo nejzalidněnější zemí Polska a neodlišovalo se příliš od poměrů v Čechách, na Moravě a v Lužici. Ostatně hustá síť farní organizace ve Slezsku odpovídá poměrům v Čechách.

Za předpokladu, že zalidnění v Čechách na přelomu 12. a 13. století se pohybovalo kolem 16 osob na km² a na přelomu 14. a 15. století kolem 40 osob na km² lze předpokládat, že průměrné zalidnění v Čechách na konci přemyslovské epochy /přelom 13. a 14. století/ se pohyboval kolem 25 - 30 osob na km². Porovnáním tohoto údaje s výsledky bádání B. Uralnise lze říci, že české země náležely ve 14. století mezi nejlidnatější země tehdejší Evropy a nepochybně si držely primát ve středoevropské oblasti. B. Uralnis totiž zjistil, že v uvedené době se pohybovala hustota zalidnění v Itálii kolem 35 osob, ve Francii kolem 32 osob na km², kdežto v Německu to bylo v průměru kolem 17, v Anglii kolem 13 a ve Španělsku dokonce kolem 10 osob na km².^{25/}

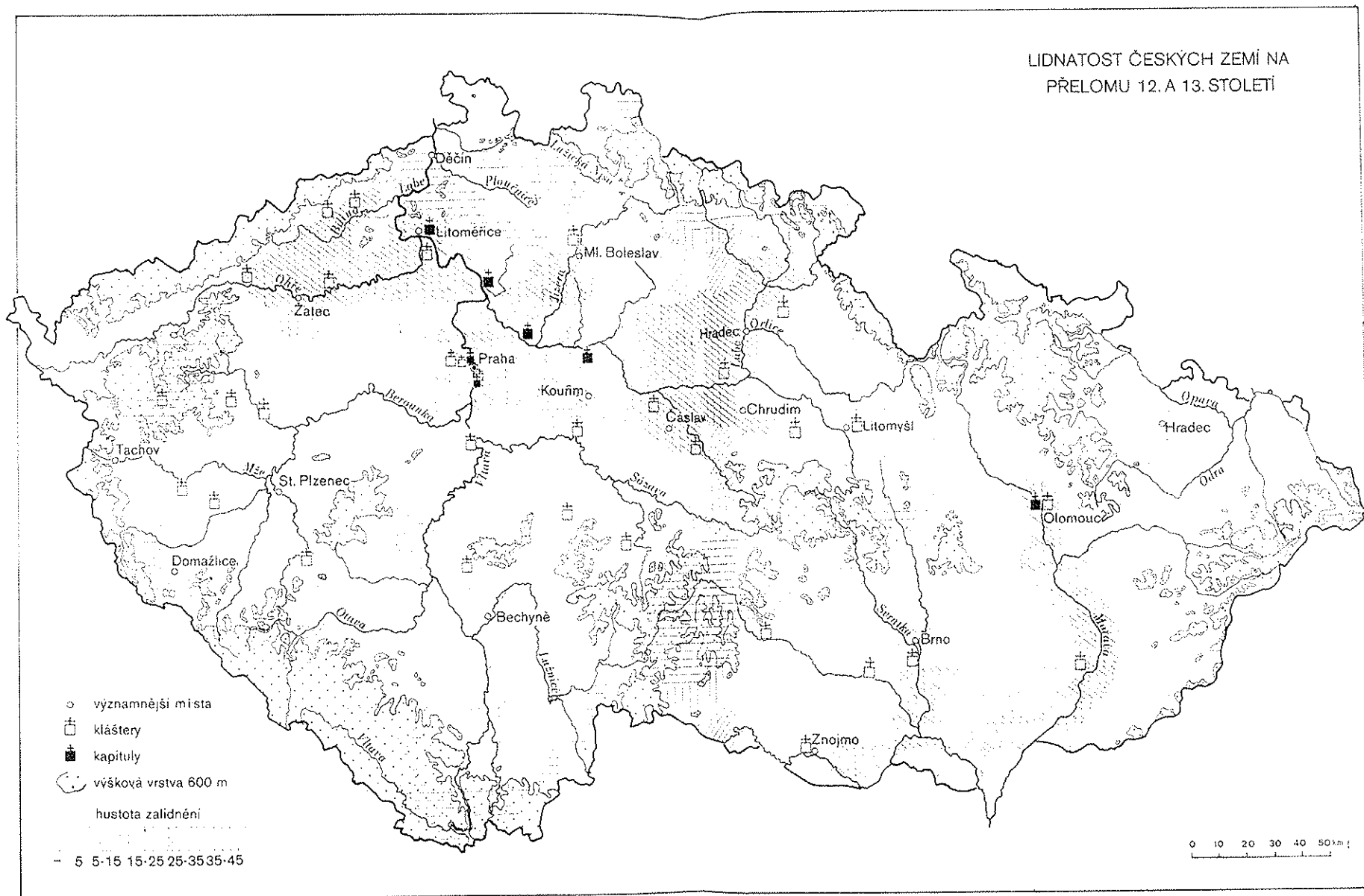
Zalidněním středověké Evropy se zabývala řada dalších badatelů, z nichž uvedme alespoň J. Belocha, J. C. Russella, E. Lévassera. Výsledky jejich bádání se na mnohých místech rozcházejí a z části jsou zveřejněny v publikaci Normana J. G. Poundse.^{26/} Pokusil jsem se o srovnání číselných údajů uvedených autorů, kteří na rozdíl od B. Uralnise předpokládají hustější osídlení ve středověké Evropě. S přihlédnutím ke geografickým podmínkám a k politickému i hospodářskému vývoji jednotlivých oblastí jsem došel k tomuto přehledu demografického vývoje v Evropě.

Tab. 4 Počet obyvatel a lidnatost v Evropě
kolem roku 1000, 1200 a 1400

Oblast	Přelom 10. a 11. stol.		Přelom 12. a 13. stol.		Přelom 14. a 15. stol.	
	Počet obyvatelstva					
	v tis.	na km ²	v tis.	na km ²	v tis.	na km ²
Německá jazy- ková oblast	4 000	8	7 000	14	14 000	28
Britské ostrovy	2 500	7	3 500	10	7 000	20
Francie a Flandry	8 000	16	12 000	24	20 000	40
Pyrenejský poloostrov	6 000	10	7 000	12	10 000	17
Apeninský poloostrov	5 000	16	10 000	32	13 000	42
Uherská kotlina	1 000	4	2 000	8	3 500	14
Polsko a Slezsko	700	4	1 400	8	3 000	18
Balkánský poloostrov	6 000	12	9 000	18	12 000	24
Skandinávský a Jutský pol.	1 000	1	1 500	1,5	2 000	2
Východní oblast Evropy	4 500	2	9 000	4	13 500	6

Při pohledu na tabulku nás zarazí skutečnost, že Čechy v raném a vrcholném feudalismu náležely mezi nejhustěji osídlené oblasti Evropy a vyrovnaly se tak hustě osídleným zemím jako je Francie a Itálie. Nedoanívám se, že by tomu tak nemohlo být. Musíme se totiž povšimnout geografických podmínek těchto zemí. Je nepochybné, že ve Francii, Itálii nebo v Německu a ve Flandrech byly mnohem hustěji osídlené územní celky než u nás. Je

LIDNATOST ČESKÝCH ZEMÍ NA
PŘELOMU 12. A 13. STOLETÍ

však skutečností, že uvedené země jsou prostoupeny horskými masivy /Alpy, Apeniny, Pyreneje, Francouzské středohoří/, které po celý středověk byly velmi řídko osídleny a podstatně snižovaly průměrnou zalidněnost uvedených zemí. Naproti tomu v Čechách a na Moravě jsou rozlehlé oblasti vrchovin, např. Středočeská pahorkatina nebo Českomoravská vrchovina, které již v raně středověkém období byly osídlovány. Ve vrcholném středověku sídelní postup dokonce hluboko pronikl do podhůří vance pohraničních hor.

Na základě údajů, ke kterým jsme došli, lze předpokládat, že průměrný roční růst obyvatelstva v raně feudálním období /léta 1050 až 1200/ se pohyboval v Čechách a na Moravě kolem 4,1%, ve vrcholně středověkých Čechách /léta 1200 - 1420/ dokonce mezi 4,1% - 4,9%, což je poněkud vyšší přírůstek, než v některých částech Evropy. Z tohoto důvodu se mi zdá, že horní odhad pro přelom 14. a 15. století je příliš vysoký a že mnohem reálnější je odhad dolní /minimální/.

Naskytá se otázka, v čem hledat vysvětlení plynulého růstu obyvatelstva u nás. Raně středověké Čechy, chráněné přírodní bariérou pohraničních hor, byly dostatečně zabezpečeny před nepřátelskými vpády a obyvatelstvo tak bylo uchráněno před válečnými katastrofami. Pohraniční hory asi příliš nepřály tranzitnímu obchodu, který se Čechám často vyhýbal. Mnohdy proto naše země, resp. některé jejich odlehlé oblasti, byly poněkud chráněny před nebezpečím rozšíření některých morových nákaz. Poměrně hustou lidnatost v raném středověku umožněnou kvalitní půdou lesostepi vnitřních Čech a Moravy dodnes prozrazují na mnohých místech venkova dochované prostorné románské basiliky, z vrcholného středověku velmi nákladné gotické stavby hradů, klášterů a kostelů, výstavná města, tržní městečka, překvapivý počet venkovských sídel a mimo jiné i hustá síť farní organizace.^{27/}

Demografická krize propukla v Evropě ve čtyřicátých letech 14. století a v několika vlnách přecházela do 15. století. Byla předznamenána předchozím hospodářským, sociálním a kulturním

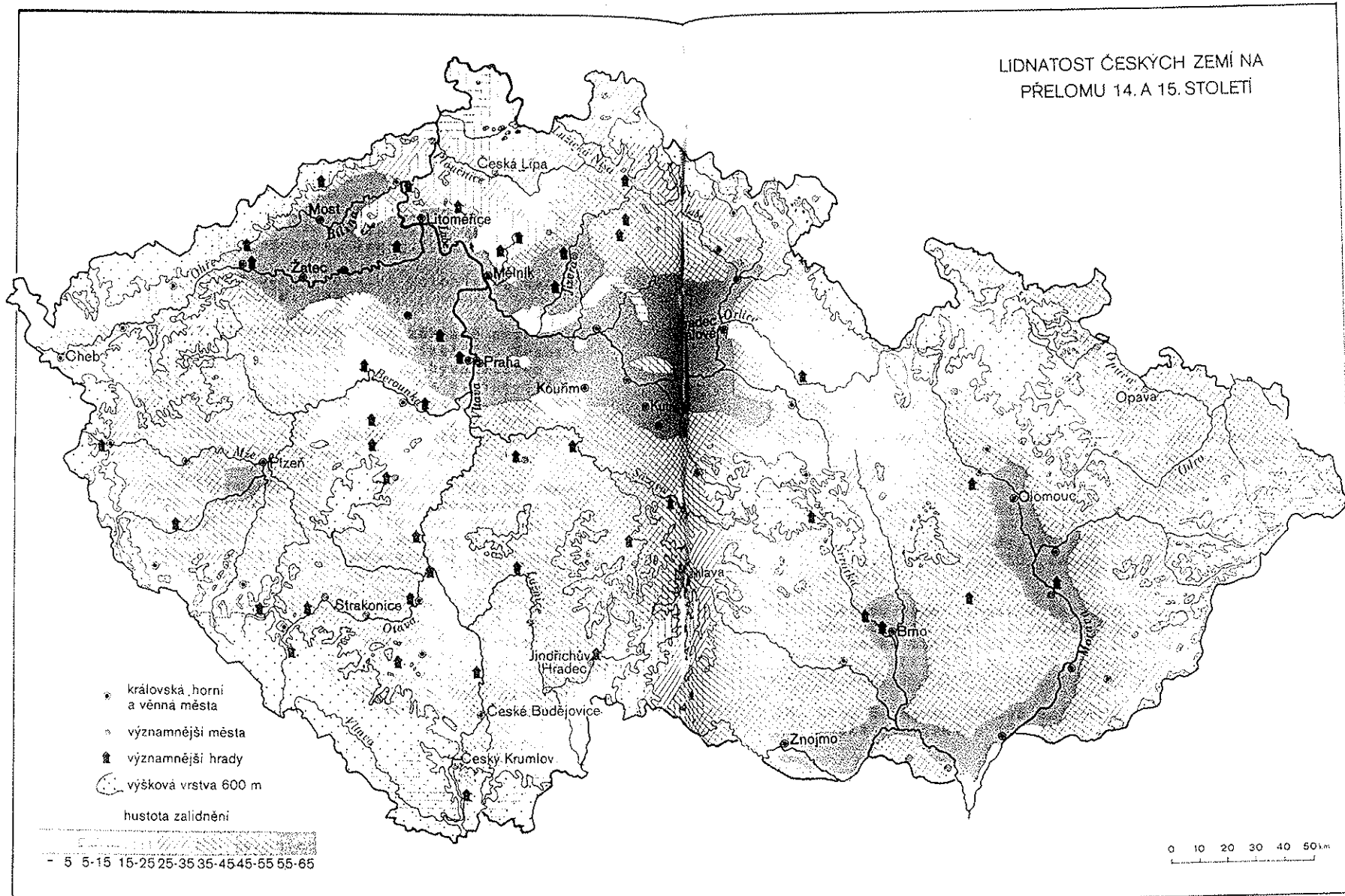
rozvojem, který dosáhl optima v dovršení středověké kolonizace, rozvoje měst, obchodních i kulturních styků. Hluboké sociální rozpory, násobené nadměrným bohatstvím na jedné a chudobou na straně druhé, byly zdrojem vnitřního napětí a sociálního vření. Feudální rozdrobenost bránila dalšímu rozvoji výroby. Začarovaný kruh stagnujících výrobních sil a vztahů byl prohlubován nedostatkem potravin a častým šířením epidemií. Snad ještě v důsledku izolovanosti našich zemí po ukončení vlády krále Jana Lucemburského se dotkl černý mor /1347-1351/ Čech jen okrajově. Mnohem větší následky, jak ukázal v záslužné práci E. Maur, nepochybně zanechaly morové nákazy ze druhé poloviny 14. a z počátku 15. století, zejména morové epidemie z let 1357-1363 a z roku 1380. Podle Maurova zjištění podlešlo morové nákaze v roce 1380 na 15% veškeré populace Čech.^{28/} Zdá se tedy, že část obyvatelstva českých zemí podlehla moru v roce 1380 i dalším nákazám z let 1390, 1403-1406, 1414 až 1415. Později se úbytek populace prohloubil za všeobecné krize feudálního systému u nás, která se projevila hlubokými společenskými rozpory a vrcholila vnitřními rozbroji v epoše husitské a předbělohorské a byla dovršena za třicetileté války.

P o z n á m k y

1. K charakteristice hospodářského a společenského vývoje srovnej D. Třeštík, K sociální struktuře přemyslovských Čech, ČSCH 19, 1972, s. 537-567; Tentýž, Proměny české společnosti ve 13. stol., Folia historica bohemica 1, Praha 1979, s. 132-154. Nejnovější přehled podává J. Zemlička, Století posledních Přemyslovců, Praha 1986.
2. Vl. Šmilauer, Osídlení Čech ve světle místních jmen, Praha 1960; V. Menci, Středověká architektura na střední Vltavě, Umění 10, 1962, s. 217-247; A. Zápotocký, Slovanské osídlení na Litoměřicku, Památky archeologic. 56, 1965, s. 205-391; J. Sláma, Příspěvek k vnitřní kolonizaci rané středověkých Čech, AR 19, 1967, s. 433-445; Z. Boháč, Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, ČSCH 21, 1973, s. 369-388; M. Štěpánek, Strukturální změny středověkého osídlení I-II, ČSCH 17, 1967, s. 457-488, 649-680; E. Černý, Zaniklé středověké osady a jejich plužiny. Metodika historickogeografického výzkumu v oblasti Dražanské vrchoviny, Studie CSAV, č. 1-1979, Academia Praha 1979, Z. Boháč, Katastry - málo využitý pramen k dějinám osídlení, Historická geografie 20. Sborník k šedesátinám akademika J. Purše, Praha 1982, s. 15 až 88; Tentýž, Geneze sídla a plužiny jako pramen k dějinám osídlení, Historická geografie 25, Praha 1986, s. 7-52.
3. Srv. kand. práci z r. 1968 - Z. Boháč, Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské, Zem. muzeum UVTI Praha 1978; J. Zemlička, Vývoj osídlení dolního Poodří a Českého středohoří do 14. století, Praha 1980. K metodice této problematiky srv. Z. Boháč, K novému pojetí studia dějin osídlení v Čechách, Badania z dziejow osadnictwa i toponimii, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdansk 1978, s. 21-31; Tentýž, K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách, Historická geografie 17, Praha 1978, s. 3-62; J. Klápště - J. Zemlička, Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy, ČSCH 27, 1979, s. 884-906.
4. J. Čechura, Hospodářský význam plaského kláštera v době přemyslovské, Historická geografie 18, Praha 1979, s. 233 násled. mapy č. 28 a 29.
5. CDB II, č. 33, s. 30; RBM II, č. 2671, s. 1169.
6. F. Palacký - J. Kalousek, Historická mapa Čech /Mappa historica Regni Bohemiae/, Praha 1875.
7. Srv. přiloženou mapu.
8. F. Palacký, Historické zprávy o lidnatosti země české, Radhost II, Praha 1872, s. 120.

9. K. Krofta, Staročeská daň míru, Sborník prací věnovaných P. N. Miljukovu, Praha 1929, s. 190 násl.
10. J. V. Šimák, O knížeti Václavovi, Sbíрка přednášek, Praha 1929; V. Vaněček, Prvních tisíc let, Praha 1949, s. 24; W. Friedrich, Die historische Geographie Böhmens /Abh. der Geogr. Gessellschaft in Wien IX, Bd. 3/, Wien 1913, s. 130; J. Lippert, Sozial Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I, Prag - Wien - Leipzig 1896 /přiložená mapa/; J. Peimsker, Die Knechtschaft in Böhmen, Praha 1890, s. 31; V. Chaloupecký, Staré Slovensko, Bratislava 1923, s. 313.
11. V. Davídek, Středověké sídlení českých Slovanů, Český lid 5, Praha 1950, s. 69 násl.; J. Zemlička, Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří, Praha 1980, s. 174-176.
12. P. Choc, Osídlení Čech před účastí cizích kolonistů, Demografie 5, Praha 1963, zejména s. 337.
13. J. Matiegka, Etnogenese českého národa na základě archeologickém a antropologickém, Památky archeologické 29, Praha 1917, s. 122; B. Horák - B. Hřibová, Počet obyvatelstva v Čechách ve středověku, Sb. ČSSZ 1954, zejména s. 126-127; A. Boháč, Obyvatelstvo v Československé republice, Československá vlastivěda II. Národopis, Praha 1936, s. 6-8; T. Těmin - Vl. Těmin, K otázce historického vývoje počtu obyvatelstva Čech, Demografie 16, 1974, s. 250 násl.
14. Vl. Srb, Demografická příručka, Praha 1967, s. 20; Z. Pavlík - J. Rychtaříková - A. Subrtová, Základy demografie, Academia Praha 1986, zejména s. 560-562. Celkový přehled o vývoji národů podává E. Maur, Historické zprávy o lidnatosti Čech a jejich hodnota, Historická demografie 5, Praha 1971, s. 15-37.
15. P. Choc, Osídlení Čech, s. 47 násl.
16. Z. Boháč, Geneze sídla a pluziny jako pramen k dějinám osídlení, Historická geografie 25, Praha 1986, zejména s. 10-11.
17. Z. Boháč, Katastry - málo využitý pramen k dějinám osídlení, Historická geografie 20, Praha 1982, zejména s. 26-28, 38-40.
18. Z. Boháč, Vesnice v sídelní struktuře předhusitských Čech, Historická geografie 21, Praha 1983, zejména s. 56-61.
19. Velikost středověké rodiny 5 až 7 osob předpokládá novější evropská literatura /E. Fügedi, Pour une analyse démographique de la Hongrie médiévale, Annales 24, 1969, s. 1301; Z. Podwínska, Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wczesniejszym sredniowieczu, Wrocław - Warszawa

LIDNATOST ČESKÝCH ZEMÍ NA
PŘELOMU 14. A 15. STOLETÍ

Kraków - Gdańsk 1971, s. 84; J. Herrmann, Die Slaven in Deutschland, Berlin 1972 /2 Auflage/, s. 130; P. Choc, O-sídlení Čech, s. 331-334.

20. V. V. Tomek, Dějiny města Prahy II, Praha 1871, s. 432.
21. K průměrnému počtu domů jsem dospěl na základě rozboru několika půdorysů českých středověkých měst s přihlédnutím k písemným pramenům. Pro předbělohorskou dobu srv. F. Dvorský, O počtu domů v Praze a v královských městech v Čechách v 16. - 19. století, Časopis Muzea království Českého 55-56, Praha 1881-1882, s. 478-494, 57-73. Situaci poddanských městech zasloužně vykresluje R. Nový, Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách, ČSCH 21, 1973, s. 73-109.
22. R. Kötzschke, Deutsche Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhundert, Leipzig 1908, s. 51, 87.
23. G. Györfy, Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts, Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 42, Budapest 1960, s. 1-31. K tomu srv. R. Marsina, O počte a hustote obyvateľstva v Uhorsku do začiatku 14. storočia, Historický časopis 9, Bratislava 1961, s. 617 násl.
24. E. Vielrose, Ludność Polski od X. do XVIII. wieku, Kwartalnik historii kultury materialnej, Warszawa 1957, zejména s. 47 až 49.
25. B. Uralnis, Rost naselenija v Evrope, Moskva 1940.
26. Norman J. G. Pounds, An historical geography of Europe 450 B.C. - A.D. 1330, Cambridge 1973, s. 182, 244-245, 325 až 843.
27. Vysokou zasedlenost v Čechách a na Chebsku např. naznačuje součet osob podle farností, které byly zavázány účastí na vojenské hotovosti /srv. J. Durdík, Vojenská hotovost chebského venkova v r. 1395, Historie a vojenství 1986, s. 561 až 583.
28. Srv. E. Maur, Morová epidemie roku 1380 v Čechách, Historická demografie 10, Praha 1986, s. 37-71.

Зденек Богач

История заселения и демографического развития Чешских земель до 15 века

Резюме

Во вступительной части автор обращает внимание на то, что развитие заселения является динамическим процессом, который необходимо изучать в тесной связи с политическим, экономическим и демографическим развитием чешского государства раннего и развитого средневековья. Результатом великоленной колонизации 11 - 14 веков в Чешских землях было заселение обширных лесных пространств страны, прилегающих к старейшей заселенной территории внутренней Чехии и моравских долин.

После необходимого обзора результатов проведенных исследований автор делает попытку определить масштабы старейшей заселенной территории в Чехии и ранней и развитой колонизации, численность населенных пунктов в областях колонизации. Анализом догуситских урбариев он попытался определить среднюю величину догуситской деревни и численность жилых домов и людей на старейшей заселенной территории и в областях ранней и развитой колонизации. При предположении, что средневековое жильё обитало в среднем около 6 человек, он пришел к выводу, что в половине 11 века Чехию населяло около 450 000 человек при средней плотности 8,7 человека на 1 км², на рубеже 12 и 13 веков - 835 000 человек при плотности населения 16,1 человека на 1 км² и на рубеже 14 и 15 веков - 2 000 000 - 2 300 000 человек при средней плотности 38,4 - 44,1 человека на 1 км². Достигнутые результаты данные он попытался пересчитать также на территории соседней Моравии.

В последней части работы автор сопоставляет полученные им данные с результатами зарубежных ученых и отмечает, что Чешские земли в период раннего и развитого средневековья принадлежали к плотно заселенным областям Европы. Средневековая Чехия, окаймленная естественной преградой пограничных гор была особенно в раннем средневековье защищена от нередких нашествий чужеземцев и изолирована также от распространения некоторых чумовых эпидемий.

Zdeněk Boháč

History of the Settlement and the Demographic Development in the Czech Lands up to the 15th Century

Summary

In the introductory part the author points out that the development of settlement is a dynamic process which should be paid attention to in the context with the political, economic and demographic development of the early medieval Czech state and its climax. The result of the magnificent work of the colonization in Bohemia in the 11th - 13th century was the inhabiting of the vast areas of woods in the close vicinity of the oldest residential territory of central Bohemia and Moravian vales.

After the essential survey of the results of the research done until now the author tries to determine the extent of the oldest residential territory in Bohemia as well as that of the early colonizing process and its climax, the number of residences in the early colonizing areas and at their climax and analyzing the pre-Hussite feudal land and duties registers he tried to find out the average sizes of a pre-Hussite village and the number of dwellings as well as people in the oldest residential territory and in the areas of early colonization and its climax. Provided that there were about 6 persons living in a medieval dwelling, the author arrives to the conclusion that in the mid-11th century there were about 450 thousand inhabitants in Bohemia, the average density of population being 8.7 people per square km, at the break of the 12th and the 13th century 835 thousand people at the density of population of 26.1 people per square km and at the break of the 14th and the 15th century 2.0 to 2.3 million people, the average density of population being 38.4 to 44.1 people per square km. The obtained numbers became a starting point for similar calculating in the territory of neighbouring Moravia.

The last part of the author's work is devoted to comparing the data which he arrived to on the basis of the results of foreign research workers and he states that Bohemia in the early Middle Ages and at their climax belonged to densely populated areas of Europe. Medieval Bohemia was protected by the natural barrier of border mountains against military invasions as well as against spreading some plague infections.